

Uloga i udeo u gradenju specijalno za nas koji se nalazimo na fakultetima kao vaspitači budućih arhitekata — nisu definisani. Naše pravo projektovanja nije ozvaničeno, ono je prećutno i, ukoliko se na tom polju ponekad nepoželjno ističemo, to činimo iz razloga što duboko verujemo da pedagoški rad bez praktične stručne delatnosti ne može biti uspešan.

Treba da se zapitamo: da li je, uopšte posmatrana, naša delatnost na dovoljnoj visini? Mišljenja sam da nije — ona ima pretežno formalistički karakter i u neskladu je sa stavom naše mlade i nedovoljno kontrolisane građevinske industrije.

Kada gledam oko sebe — zgrade i naselja koja podižemo širom naše zemlje — tada dobijam utisak da veliki deo tih ostvarenja jeste premodni odraz gledanja u razne strane časopise nego iskren izraz produbljenog projektovanja.

Kada govorimo o razvojnim mogućnostima naše struke, tada i mi, stručni vaspitači omladine na polju arhitekture, snosimo svoj deo odgovornosti. Učestani su prigovori da prema arhitekata, koji neposredno izlaze sa diplomom iz naših škola, nije zadovoljavajuća. Zaboravlja se, međutim, da je ukinuto proveravanje urođenih podobnosti kandidata za prijem na fakultet čime je studiranje arhitekture bezrazložno dobilo masovni karakter, nasuprot strogom prijemnom ispitu — primera radi — na odseku za unutrašnju arhitekturu pri Akademiji za primenju umetnost.

A sada nekoliko reči o odnosu projektanta prema investitoru i prema operativi. Investitor

poručuje projekat i svakako želi da ovaj bude savešno proučen i kao takav tehnički ispravno izveden. Međutim, kontrolni uticaj projektanta na operativu skoro i ne postoji — operativa je danas svemoćna i kao takva je uspeła da u većini slučajeva eliminiše projektanta iz tehničkog nadzora nad izvršenjem objekta. Na ovaj način, sasvim razumljivo, projektantu se oduzima mogućnost sticanja potrebnog iskustva na samom gradilištu. Za rad u projektnom birou, iskustvo stečeno povremenim radom u operativi niukom slučaju se ne može meriti sa budnim praćenjem realizacije sopstvenog projekta. Uloga današnjeg nadzornog organa na gradilištu, lica pozvatog sa strane, pretežno se svodi na raspored i utrošak raspoloživih investicionih sredstava.

Smatram da je ovom prilikom potrebno osvrnuti se i na problem modularne koordinacije mera u građevinarstvu, tj. na problem koji duboko zadire u proizvodnu delatnost građevinske industrije i koji, u isto vreme, uslovljava konsekvantnu izradu modularno koordiniranih projekata. Ovom problemu pridaje se i kod nas potrebna važnost; on se proučava za sada još u užem krugu stručnjaka uz relativno pasivan otpor projektanata i građevinskih proizvođača. Poslednjih godina, po pitanju modularne koordinacije mera, redovno sam zastupao našu zemlju u inostranstvu i mogu reći da se inostrani stručnjaci duboko zalažu za ovu disciplinu. Opšte je mišljenje da se prefabrikacijom pravilno dimenzionisanih građevinskih elemenata i njihovog smišljenog integrisanja u projekat kao takav, povećava produktivnost rada i time racionalizuje i pojednjava gradjenje.

Medu tezama postoji jedna koja se odnosi na vrhunska ostvarenja u našoj zemlji. Možda je prerano o njima govoriti. Ima ih svakako, pogotovo u oblastima industrijske i sportske izgradnje, koja bi se uspešno mogla meriti sa sličnim objektima i postrojenjima u inostranstvu.

Ovom prilikom moram reći i to da ne bi trebalo da budemo prestrog i kada cenimo masovna ostvarenja na polju stambene izgradnje. Svima je poznato da su rokovi za izradu projekata po pravilu bili prekratki i da je, pod takvim okolnostima, uticaj često veoma sugestivnih formalističkih obrazaca doprineo bržem savlađivanju postavljenih, inače u nedovoljnoj meri proučenih zadataka. Nešto slično i manje uspeło nego kod nas uočio sam pregledajući knjigu, koju sam tu skoro dobio iz Pariza, a u kojoj je detaljno izneta stambena obnova u posleratnoj, inače industrijski razvijenijoj Francuskoj.

Osvrnemo li se na kritiku i na način kako se gleda na neko novo arhitektonsko ostvarenje, uvidećemo da naša štampa o tome govori nimalo

stručno niti objektivno. Ime autora retko se pominje. Ističe se međutim ime foto-reportera koji zgradu prikazuje kao što se uostalom redovno ističe ime svakog umetnika, makar u pitanju bio i najbanalniji crtež. Čak ni kolega Poznanović, koji nam je prikazao izvesne neuspele građevine realizovane u Beogradu, nije nam saopštio imena projektanata. Smatram da ime odgovornog projektanta treba da bude poznato. On snosi punu odgovornost za kvalitet svoga posla i, s tim u vezi, odgovarajuće posledice, čak i onda kada su po njega neprijatne.

Rekao bih nekoliko reči o odnosu nas starijih prema mladima. Uveren sam da je ustupanje često veoma krupnih zadataka neiskusnim početnicima, bez obzira na njihovu obdarenost, veoma opasno. Izgrađenost arhitekta ne zasniva se samo na talentu već i na iskustvu koje se u početnoj fazi stiče u promišljenoj saradnji sa starijim kolegama.

Arhitekti malo pišu o problemima svoje struke. A kada to čine, njihovi napori u tom pravcu, u većini slučajeva, nailaze na slabo razumevanje u javnosti, ponekad čak i u sopstvenom stručnom krugu. Razgovarao sam pre nekoliko dana sa kolegom Minićem, urednikom našeg novog saveznog časopisa, i od njega sam saznao o teškoćama koje ima kada je u pitanju stručna saradnja u njemu. U dosadašnjim stručnim publikacijama, u dnevnoj i nedeljnoj štampi, nagoveštene su razvojne mogućnosti naše arhitekture iako ne u onoj meri u kojoj ona to zasluđuje. Setimo se samo napretka koji je od 1945. god. pa do danas očevidan u obnovi naših gradova i naselja i to bez obzira što se, pri dubljoj analizi, sa mnogim realizacijama danas teško možemo složiti. Svakako da primeri, koje nam je izneo kolega Poznanović, moraju se odbiti iz proseka naše arhitektonске delatnosti.

Nalazeći se ovih dana u Ohridu, dubok utisak, koji na nas ostavlja njegovo bogato arhitektonsko nasleđe, nesumnjivo nas pobuđuje da dublje razmislimo o korisnosti pouka koje slede iz načina kako se ovde nekada ne samo gradilo već i projektovalo. Tako je pod mojim rukovodstvom, još 1935. god., grupa od tridesetak beogradskih studenata arhitekture provela mesec dana u Ohridu sa zadatkom da premeri najkarakterističnije među starim stambenim zgradama. Tehnički snimci koji su izrađeni ovde, na licu mesta, potvrdili su naše pretpostavke o smišljenosti tradicionalnog načina gradjenja kao i o pronicljivom talentu starih majstora za prostorno uobličavanje funkcionalno skoro besprekornih autonomnih stambenih jedinica, po pravilu u dva ili više spratnih slojeva.

Pošto sam se dotakao modularne koordinacije mera i sada nasleđa, pretpostavljam da nije bez interesa osvrnuti se sa nekoliko reči i na dimenzionalnu usklađenost u tradicionalnom kamenarstvu našeg primorja. Epicentar te delatnosti nalazio se na Korčuli. Kroz čitava četiri veka, počevši od petnaestog, svi elementi drugostepene plastike — okviri oko prozora i vrata, strehe, balkoni i ostali ukrasni delovi — bili su prećutno zasnovani na radioničkom modulu od pola mletačke stope. Na taj način, uz skoro besplatan prevoz tih elemenata morem na relaciji od Zadra do Ulcinja, tipizacija spoljne opreme zgrade nije uticala na veličinu zgrade koju je, prema svojim potrebama i mogućnostima, određivao budući vlasnik.

Samo sam se dotakao dalekosežnog značaja naše nasleđene, narodne arhitekture. Ona je, bez obzira na kraj u kome se razvijala, a što se mora podvući, bila i ostala, u poređenju sa formalističkim tendencijama našeg vremena, daleko iskrenija i bogatija u svojim izražajnim mogućnostima. Nekada je tzv. mali urbanizam zaista postojao i to kao logična posledica promišljenog prilagođavanja zgrade neposrednoj okolini, ambijentu, podneblju...

Arhitekt ili urbanista? Danas se, po mom dubokom uverenju, urbanizmom mogu baviti samo iskusni i obdareni arhitekti. U Beogradu, u više mahova, javno sam izjavljivao, a to činim danas i ovde, da se ne bi smelo dopustiti da urbanizam — najodgovornija projektna oblast — bude utočište nesposobnih projektanata.

Stereotipnost mnogih novih gradskih centara i naselja širom naše zemlje — zabrinjava. Još malo pa nećemo znati u kome se gradu nalazimo. I u njima uvek ista nevolja za vozača. Gde parkirati kola? Preporučio bih, sasvim ozbiljno, da se među dopunskim kvalifikacijama za bavljenje urbanizmom traži i ... vozačka dozvola.

Iz svega što je dosad rečeno, vidimo da nije ni najmanje lako dati određen odgovor na pitanje adekvatnog izraza kojim bi trebalo da bude karakterisana savremena arhitektura u atmosferi specifičnih jugoslovenskih uslova.

Voleo bih, na kraju, da sa ovog sastanka podemo sa željom da naše stvaralaštvo bude, uz potrebnu urođenu obdarenost, rezultat trezvene primene znanja iz svih onih tehničkih i naučnih disciplina bez kojeg, očigledno, nema dobrog projekta a još manje bolje realizacije. Tražena izražajnost u današnjoj arhitekturi počiva, pored opšte usklađene saradnje u društvenom okviru, na temeljnom i prodornom radu svakog pojedinca.

D u š k o P E T K O V

Arhitekturu mi posmatramo kao odraz društva i kao odraz stepena razvoja našeg društva, sredine u kojoj živimo i stvaramo. Arhitektura, hteli mi ili ne, sastavni je deo materijalne baze i sadašnjeg i perspektivnog razvoja društva, kod nas i u svetu. Prema tome na nju moramo gledati kao na faktor koji neumitno utiče na stvaranje preduslova za bolji, brži i efikasniji opšti razvoj.

Arhitektura se javlja i kao delo subjekta, ali ne možemo zato smatrati da se i arhitekta uvek pojavljuje kao subjekt. Arhitekt kao stvaralac jeste objektivni faktor u arhitektonskom oblikovanju današnjice. Otuda izlazi da o arhitekti treba govoriti u isto vreme kao o subjektu i kao o objektivnom faktoru koji pomaže razvoj materijalne baze i koji stvara uslove za njenu nadgradnju.

Posleratnu arhitekturu mi smo otpočeli da stvaramo u periodu obnavljanja razorene domovine i porušenih objekata. Zatim smo to nastavili paralelno sa sprovođenjem industrijalizacije i elektrifikacije zemlje. To su bitni faktori koji su imali odlučujući uticaj na arhitektonsko stvaralaštvo, a na njih je istovremeno i arhitektura vršila svoj upliv tako, da su se uzajamno, negde manje — negde više, oni dopunjavali i stvarali odgovarajuću celinu.

Arhitekturu mi, najzad, posmatramo kao stvaralaštvo dostupno ne samo određenim centrima, već kao opšte svojstvo svakog grada i sela. Pored toga vidimo i jednu novu arhitekturu koju je naša zemlja malo poznavala, industrijsku arhitekturu i arhitekturu industrijskih naselja.

Naš tempo razvitka ne odvija se istom brzinom. Mi nemamo u svim delovima naše zemlje socijalizam izgrađen do istog stepena, pa otuda i arhitektonski odraz te stvarnosti neće biti svuda istovetan. Uza sve to hteo bih da spomenem i industrijalizaciju građevinarstva. Ona se svakim danom nameće sve jače i zahteva od arhitekata da poštuju njene principe i njene zakone.

Kod dinamičnog razvoja naše zemlje — dinamična mora biti i naša arhitektura. Ona ne sme da se i dalje povodi prema statičkim principima, prema nekim ranije usvojenim aksiomima, već mora da potraži novi izraz, što znači da se pred nas postavlja jedan novi zadatak. A ako uzmemo

u obzir industriju građevinskih materijala, onda će biti neophodno da i svi arhitekti, koji žele da i dalje daju trajni stvarni izraz arhitektonskom stvaralaštvu u datoj etapi, računaju i sa tim prefabriciranim elementima i da arhitekturi koja će koristiti ove elemente daju odgovarajući izraz.

To znači da se poteškoće neće sastojati u tome što će nas mnogo investitora pritiskivati, već u tome što će dobar deo arhitekata pokušavati da pobegne od naše stvarnosti u želji da daje onakav izraz kakav je odgovarao nekom drugom periodu razvoja, a ne današnjem.

Može se postaviti pitanje ko je kriv za često lošu arhitekturu, arhitekturu po koncepciji, po konstrukciji, po formi ili po izrazu, onakvu kakva je danas u posleratnom periodu stvorena u Jugoslaviji, a koja se nije bazirala na prefabriciranim elementima?

U svakom slučaju najmanje će biti opravdano da za to krivimo investitore ili društvene organe koji imaju malo razumevanja za savremenu arhitekturu. Moramo u prvom redu potražiti nedostatke kod samih tvoraca takvog arhitektonskog oblikovanja.

Prvi faktor koji stvara i koji treba da stvara, koji treba verno da odražava našu stvarnost, a opet prvi faktor koji gradi pri opštem odražavanju te stvarnosti — jeste arhitekta.

Moguće je da bi manje bilo raznih smetnji, kada bi postojala bliža, kontinualna i čvršća saradnja među arhitektima, bez obzira na kome području delaju ili stvaraju. I kada bi postojala prisnija i iskrenija saradnja sa onim faktorima koje mi arhitekti smatramo pozvanim i kompetentnim u odlučivanju prilikom stvaranja izraza naših novih arhitektonskih dela. Zato je potrebno osloboditi arhitektonsko stvaralaštvo u budućnosti onoga balasta samozvanih stručnjaka za arhitekturu koji se putem školovanja nisu pripremali za arhitekta i kojima je rad na direktnom arhitektonskom oblikovanju sredstvo za zadovoljavanje ambicija.

Ovome bih želeo da dodam postojanje predloga o sprovođenju inverzija studija i stvaranja inženjera-arhitekata II stepena ili III stepena na studijama. Mislim da će to u punoj meri omogućiti da arhitekti pronađu sebe i otkriju adekvatni izraz u arhitekturi. Ono što je našoj posleratnoj arhitekturi nedostajalo, to je nedostatak specijalista — školovanih izvodača. Smatram da će novi sistem školovanja na višim školama biti jedna od baza koje će omogućiti da dobijemo školovane izvodače, ljude koji će poznavati osnove arhitektonskog stvaralaštva i koji neće izvi-
toperavati ideje arhitekta — projektanta.